

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ pt.:

„Historyczna przestrzeń miejska w Kołobrzegu jako punkt wyjścia dla koncepcji powojennej odbudowy. Relacje między kreacją przestrzeni, historią i polityką”

Autor: mgr inż. arch. Adrianna Brechelke

Promotor: prof. dr hab. inż. arch. Hanna Grzeszczuk - Brendel

I. Podstawa opracowania recenzji:

- Pismo Dziekana Wydziału Architektury Politechniki Poznańskiej dr hab. inż. arch. Agaty Gawlak, prof. PP, z 07. 04. 2025 r.;
- Egzemplarz pracy doktorskiej;
- Umowa o dzieło (nr 0100/2025/155) na recenzję doktorską zawartą pomiędzy Recenzentem a Politechniką Poznańską;
- Art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce.

Celem niniejszej recenzji jest ocena, czy przedstawiona praca doktorska spełnia wymagania ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1571) Zgodnie z artykułem 187 ustawy: *„Rozprawa doktorska prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w dyscyplinie albo dyscyplinach oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej oraz przedmiotem rozprawy doktorskiej jest oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, oryginalne rozwiązanie w zakresie zastosowania wyników własnych badań naukowych w sferze gospodarczej lub społecznej albo oryginalne dokonanie artystyczne.”*

II. Ocena formy i struktury pracy

Przedstawiona do oceny praca doktorska złożona została w postaci głównego tomu zwanego o objętości 435 stron, w oprawie introligatorskiej twardej oraz aneksu zawierającego 6 tabel zestawiających wyniki badań (format A-3), a także płyty CD zawierającej cyfrową wersję pracy.

Struktura głównej części pracy to dziewięć rozdziałów:

1. „Wprowadzenie” - obejmuje uzasadnienie podjęcia tematu, hipotezy i pytania badawcze oraz tezę i metody badawcze, a także omówienie struktury pracy;
2. Omawia teorie i działania konserwatorskie i ich zastosowanie w kontekście Ziem Odzyskanych. W tej części Autorka przedstawia także przegląd działań konserwatorskich w wybranych miastach. Przykłady reprezentują poszczególne przedziały czasowe odbudowy. Zarówno przegląd działań konserwatorskich jak i ich teoretycznych i doktrynalnych podstaw przeprowadzony został bardzo syntetycznie i stanowi wstęp do dalszych rozważań;
3. Rozdział trzeci to bardzo szczegółowa analiza kształtowania się struktury przestrzennej Kołobrzegu. Analiza obejmuje okres od lokacyjnych początków miasta, poprzez średniowiecze, okres nowożytny, aż do lat 30. XX wieku;
4. Czwarty rozdział dotyczy historii oraz przedstawienia wstrząsającego zakresu zniszczeń wojennych. Zawiera niezwykle cenne materiały archiwalne w postaci zdjęć lotniczych;
5. Rozdział piąty poświęcony początkom odbudowy w latach 40. i 50. w wymiarze organizacyjnym, na tle kontekstu politycznego i społecznego;
6. Natomiast szósty rozdział omawia plany przestrzenne z lat 40. i 50., charakteryzujące dwa podejścia strategiczne. Pierwsze - reprezentowane przez Urząd Planowania Przestrzennego, a drugie - przez Pracownię Konserwacji Zabytków (PKZ).
7. W rozdziale siódmym Autorka przedstawia dalsze etapy odbudowy, w kolejnych dekadach, których rytm wyznaczała zmienność doktryn i podejść konserwatorskich w Polsce. Są to zatem lata 1956-1969 - postrzegane jako odwilż po okresie socrealizmu oraz lata 70. będące okresem szybkiego rozwoju w duchu socmodernistycznej nowoczesności. Ostatnia część rozdziału poświęcona jest koncepcjom odbudowy pochodzącym z lat 80. i początku 90., które reprezentują odmienne podejście, bazujące na postmodernistycznych powrotach do koncepcji tradycyjnego, zwartego miasta;
8. Rozdział ósmy to przedstawienie wyników badań z zastosowaniem autorskiej metody pomiarowej, których celem była weryfikacja wcześniejszych wyników przy pomocy analizy danych ilościowych i jakościowych. Ten etap pracy obfituje w zestawienia tabelaryczne i mapowe zapisy danych dla poszczególnych etapów odbudowy miasta, a także analizę korelacji czynników z wykorzystaniem programu Statistica;
9. Rozdział ostatni jest formą wniosków końcowych - potwierdzeniem realizacji celów i założeń pracy, poprawności użytych metod, uzyskania odpowiedzi na pytania badawcze, weryfikacji hipotez oraz dowiedzenia tezy głównej. Znajdujemy tu także wnioski dotyczące możliwości dalszych zastosowań osiągniętych wyników;

Budowa pracy jest czytelna, spójna, zawiera wszystkie elementy niezbędne do przeprowadzenia logicznego i pełnego wywodu naukowego. Praca jest niezwykle starannie i atrakcyjnie opracowana pod względem edytorskim.

Pomimo klasycznego układu pracy, warto podkreślić jej wielokrotną złożoność. Obok porządku chronologicznego poszczególnych rozdziałów, w każdym w nich znajdujemy wewnętrzny podział odpowiadający strukturze miasta jako przedmiotu badań. Autorka konsekwentnie prowadzi analizy dla trzech odrębnych części (centrum, port, uzdrowisko), przez cały wywód dysertacji, zarówno w obszarze opisowym, jak i mapowym, tabelarycznym i pomiarowym. Ta konsekwencja autorki nie tylko uczyniła wywód, ale buduje sieć równoległych niezależnych ścieżek poznawczych w ramach całości pracy.

Możemy zatem, w miarę potrzeb, podążać śladami uzdrowiska, portu lub śródmieścia i śledzić procesy w nich zachodzące, nie tracąc z oczu całości wywodu. To bez wątpienia wielki walor opracowania, dający czytelnikowi możliwość precyzyjnego wyboru zakresu obszarowego zainteresowań.

Bardzo cennym elementem struktury pracy jest także rozdział 8, w którym Autorka dokonuje bardzo precyzyjnej pomiarowej weryfikacji uzyskanych we wcześniejszych częściach pracy wyników.

III. Analiza merytoryczna i ocena

Temat i przedmiot badań

Praca porusza problematykę odbudowy miast po zniszczeniach spowodowanych działaniami II wojny światowej ze szczególnym uwzględnieniem ośrodków położonych na obszarach Ziem Odzyskanych. Tematem zasadniczym badań jest analiza procesu odbudowy Kołobrzegu, jej poszczególnych faz oraz relacji do stanu zabudowy z czasów sprzed zniszczenia w 1945 roku.

Przedmiotem badań jest miasto Kołobrzeg, a prowadzone analizy zostały osadzone w szerokim zakresie czasowym: od daty lokacji miasta do transformacji systemowej 1989. W zakresie obszarowym badania objęły trzy główne strefy konstytuujące strukturę miasta: śródmieście (zawierające stare miasto), port oraz dzielnicę uzdrowiskową.

Autorka określa cel pracy, opisany jako: *„waloryzacja kolejnych etapów odbudowy po II wojnie światowej w odniesieniu do historycznej tkanki miejskiej, ukształtowanej do 1939 roku”*, dla którego celami szczegółowymi są: -ustalenie relacji przestrzenno-funkcjonalnych w strukturze miasta, -identyfikacja skutków zniszczeń, -charakterystyka powojennych strategii odbudowy oraz ocena wpływu działań konserwatorskich i uwarunkowań politycznych.

Powojenna odbudowa miast to zagadnienie wciąż nie do końca rozpoznane i zwaloryzowane. Pokutujące stereotypy na temat procesów i trybu odbudowy nie zostały dotąd rzetelnie zweryfikowane. Aktualność tematu potwierdzają między innymi główne tezy konferencji „Odbudowane”, która odbędzie się 1-2 września bieżącego roku w Politechnice Gdańskiej, w 80 rocznicę pierwszej powojennej konferencji Historyków Sztuki, gdzie Generalny Konserwator Zabytków Jan Zachwatowicz przedstawił swój program powojennej odbudowy. Organizatorzy konferencji zapytują: *„...jak kształtować współcześnie dyskurs o dziedzictwie odbudowy? Jakie badania i prace inwentaryzacyjne (archiwalne, dokumentacyjne) muszą być obecnie podjęte?”*, wreszcie – *„jakie można wyciągnąć wnioski z przeprowadzonych prac badawczych w relacji do współczesnych realizacji na obszarze tak wielu wciąż jeszcze zdewastowanych zespołów staromiejskich w naszym kraju?”*

Aktualność i potrzebę poszukiwania odpowiedzi na te pytania, szczególnie wyraziście widać w odniesieniu do miast na obszarze Ziem Odzyskanych, gdzie po zakończeniu wojny nawarstwiły się nie tylko problemy związane z koniecznością odbudowy zniszczeń, ale także budowy nowych społeczności lokalnych w miejscach opuszczonych przez poprzednich mieszkańców, problemy przełamywania uprzedzeń w atmosferze sączącej się propagandy wrogości.

Te problemy to właśnie między innymi kontekst odbudowy Kołobrzegu, który jest przedmiotem badań niniejszej pracy.

Praca jest zatem niezwykle ważnym i aktualnym przyczynkiem do stanu badań w świetle ogromu niewiedzy i narastających stereotypów wokół miast Ziemi Odzyskanych.

Pytania badawcze, hipotezy i teza pracy

Autorka formułuje sześć pytań badawczych oraz pięć szczegółowych hipotez, by postawić tezę: *„Proces odbudowy Kołobrzegu po II wojnie światowej obejmuje trzy etapy, poddany różnorodnym wpływom politycznym i konserwatorskim, stanowi złożony i ciągle niedokończony proces, który powinien być analizowany zarówno w kontekście lokalnym, jak i obejmującym tereny o podobnym kontekście historycznym, uwzględniając wpływ historycznej struktury miejskiej oraz współczesne potrzeby rewitalizacyjne w duchu zrównoważonego rozwoju.”*

Teza pracy wydaje się nadmiernie rozbudowana. Autorka znakomicie dowiodła prawdziwości pierwszej części postawionej tezy czyli występowania etapów odbudowy oraz ich zależności od kontekstów historycznych i relacji z historyczną strukturą. Natomiast aspekt rewitalizacji i zrównoważonego rozwoju nie wybrzmiał w pracy zbyt wyraźnie, co zresztą w niczym nie umniejsza jakości pracy, wręcz przeciwnie - sprawia, iż całość wyводу jest spójna i zakończona na właściwym etapie. Zatem także i tezę można by sformułować w sposób bardziej zwięzły, rezygnując z jej ostatniej części.

Liczbę pytań badawczych i hipotez, zdaniem Recenzentki, także można by zredukować o takie, które nie znalazły w pracy wyraźnego oddźwięku, jak np.: *„czy charakter współczesnych działań rewitalizacyjnych uwzględnia przedwojenne doświadczenia i strukturę funkcjonalną miasta?”*, podobnie jak hipoteza H4 dotycząca zrównoważonego rozwoju oraz współczesnych koncepcji rozwoju miasta. Praca jest bardzo spójna i stanowi integralną całość, wprowadzanie wątków współczesnej rewitalizacji i zrównoważonego rozwoju byłoby tu zupełnie nadmiarowe. Bardziej zasadnym byłoby wyprowadzenie wniosków i wytycznych konserwatorskich lub określenie perspektyw badawczych w zakresie ochrony konserwatorskiej.

Stan wiedzy i postawy teoretyczne analizy

Przeprowadzona przez Autorkę analiza stanu wiedzy, słusznie wyodrębnia dwa zakresy. Pierwszy to analiza stanu wiedzy dotyczącej przedmiotu pracy, drugi zaś to przegląd teorii konserwatorskich. Taki podział, w odniesieniu do tematyki dysertacji należy uznać za słuszny. Jednak zważywszy na zakres czasowy analiz procesu odbudowy (1945 - 1989) zabrakło w tym przeglądzie przedstawienia podstaw teoretycznych i doktrynalnych dla poszczególnych wyodrębnionych przez Autorkę w toku badań trzech czytelnich okresów odbudowy: wczesnopowojennego wraz z socrealistycznym, modernistycznego i postmodernistycznego. W pracy znajdujemy jedynie odniesienie do koncepcji powojennej prof. Zachwatowicza oraz do przesłanek wynikających z prac prof. Lauterbacha. Przedstawienie, choćby skrótowe głównych tez dotyczących rozumienia istoty miasta i miejskości w poszczególnych okresach i ich teoretycznych postaw, ukazałoby nie tylko dynamikę przemian w podejściu do przestrzeni miejskiej, ale osadziło by proces odbudowy Kołobrzegu w szerszym kontekście europejskim czy nawet globalnym, gdyż przemiany te (z wyłączeniem jedynie socrealizmu przypisanego do określonego politycznie obszaru) były powszechne.

Metodyka badań:

Przedstawiona metodyka pracy obejmuje dwa odmienne podejścia badawcze dedykowane poszczególnym częściom pracy. W części pierwszej - obejmującej rozdziały 3-7 dominują analizy historyczne i morfologiczne, zaś w części 8 Autorka prezentuje i rozwija własną metodę analizy pomiarowej.

Ogólny schemat badań w odniesieniu do całej pracy omówiony został na str 37 i przedstawiony na il.5, natomiast schematy metodologiczne szczegółowe dotyczące analiz pomiarowych znajdujemy na str 353 - 359.

Metodyka jest czytelna w swoim ogólnym zarysie i adekwatna do poszczególnych etapów badań.

Metoda analizy pomiarowej łącząca oceny jakościowe i ilościowe, włączająca narzędzia w postaci programów komputerowych, została opisana dokładnie. Można jedynie zadać pytanie o kryteria doboru i definiowania wskaźników pomiarowych głównych i dodatkowych.

Jednak metodyka badań dla pierwszej, zasadniczej części pracy (rozdziały 3-7) opisana została jedynie ogólnie jako badania historyczne i morfologiczne. Szkoda, iż nie został omówiony szczegółowo zakres technik badawczych i narzędzi użytych w pierwszej fazie badań. Brak uporządkowanego opisu dotyczącego różnorodnych - jak można sądzić po wynikach badań - technik i narzędzi dokumentacji in situ i innych form gromadzenia danych, badań źródeł archiwalnych, wywiadów eksperckich, współpracy z instytucjami, a następnie technik zapisu, organizacji i strukturyzacji danych oraz szczegółowych metod ich analizy dla poszczególnych etapów czasowych i obszarowych. Tego całościowego opisu organizacji i działania warsztatu badawczego, który stanowi w istocie absolutny fundament całej dysertacji, niestety zabrakło w pracy, a byłby on nieocenionym źródłem rekomendacji dla rozwoju metodyki podobnych badań w przyszłości. Szkoda także, iż nie zamieszczono słowniczka pojęć użytych w pracy.

Wyniki badań:

Bez wątpienia kluczową wartością pracy jest uporządkowanie i znaczne poszerzenie wiedzy w zakresie procesu rozwoju przestrzennego miasta Kołobrzegu, ze szczególnym uwzględnieniem etapów i punktów zwrotnych: - od średniowiecza do 1945 - który uznać można za etap relatywnie ciągłego rozwoju, rok 1945 jako moment niemal kompletnej degradacji, oraz 1945 - 1989 jako etap kolejnych faz odbudowy miasta.

Oprócz szczegółowych opisów, przedstawienia (w miarę dostępności) cennych materiałów archiwalnych i ilustracyjnych, Autorka wykonała znakomite zestawienia stratygraficzne na podkładach mapowych dla poszczególnych etapów rozwoju miasta, zakresu zniszczeń i kolejnych faz odbudowy w relacji do stanu zabudowy sprzed wojny. Stratygrafia urbanistyczna miasta została czytelnie przedstawiona w układzie chronologicznym, zawsze w podziale na trzy zasadnicze komponenty przestrzenne: centrum, port i uzdrowisko. Zestawienie analiz mapowych pozwala na precyzyjne prześledzenie całego procesu przekształceń przestrzennych. Jest to bez wątpienia jeden z ważniejszych efektów pracy. Podobnie cenne są tabelaryczne zestawienia danych wykorzystane do przeprowadzenia precyzyjnej wieloczynnikowej analizy, która w efekcie doprowadziła Autorkę nie tylko do potwierdzenia wstępnych założeń pracy, ale także do pozytywnej weryfikacji wyników badań historyczno-morfologicznych oraz - przede wszystkim - do ich mierzalnego

doprecyzowania - w zakresie odmienności kształtowania trzech głównych dzielnic miasta (centrum, uzdrowiska i protu), jak również etapowości, wyrywkowości i niekompletności odbudowy w poszczególnych okresach.

Wyniki badań posiadają ogromny potencjał rozwojowy, tworząc podstawy, a zarazem ramy dla dalszych badań szczegółowych, np. dotyczących zmienności obrazu miasta, stylistyki architektonicznej, wartości zabytkowej, itd. Aspekty te zostały częściowo uwzględnione w zestawieniu czynnikowym w tabelach, co jest znakomitą bazą do dalszych analiz.

Wyniki pracy mają także walor aplikacyjny w zakresie działań konserwatorskich i planistycznych, oraz dają szerokie pole do działań popularyzatorskich.

IV. Inne drobne uwagi

W tekście zauważono kilka drobnych pomyłek, jak np. (str 43) dwukrotne użycie określenia „*Karta Wenecka 1931*”, podczas gdy powinno być: *Karta Ateńska 1931*.

Użycie w tabelach analiz pomiarowych symbolu oznaczającego „*zabytek chroniony prawem*” w odniesieniu do kategorii opisanej jako „*przewaga obiektów przedwojennych*” - jest mylące, gdyż sugeruje jednoznacznie, iż są one chronione.

W tabelach zestawczych dotyczących cech morfologicznych poszczególnych dzielnic, dostrzega się miejscami brak precyzji w definiowaniu cech wynikających z treści poszczególnych kolumn, przykładowo: w kolumnie „*kompozycja urbanistyczna*” (tab. 9, str 150) pojawiają się określenia: „*adaptacja cmentarzy*”, „*uzupełnienie przestrzeni*”, które nie charakteryzują kompozycji urbanistycznej, a w kolumnie „*forma architektoniczna*” (tab. 6, str 116-117) określenia: „*kościół z masywną wieżą*” czy „*budowle tymczasowe*” - które także nie określają formy obiektów, itp.

V. Wniosek końcowy:

Większość przedstawionych powyżej uwag ma charakter porządkujący lub polemiczny i nie mają one wpływu zasadniczego na ogólną bardzo wysoką ocenę końcową przedstawionej dysertacji.

Autorka podjęła ważną i stale aktualną problematykę związaną z ponownym przemysleniem i waloryzacją procesu powojennej odbudowy miast na Ziemiach Odzyskanych. Opracowując niezwykle szczegółowo przykład Kołobrzegu zgromadziła, uporządkowała i przeanalizowała ogrom danych, a otrzymane wyniki zweryfikowała stosując autorską metodę badawczą.

Zaprezentowana praca stanowi kompleksowy i spójny „*portret miasta*” od czasu jego powstania do końca lat 80. XX wieku, i jako taki stanowi podstawę do dalszych badań, zarówno w zakresie kontynuowania chronologii, jak i badań szczegółowych: architektonicznych i konserwatorskich.

Stwierdzam tym samym, iż praca doktorska pt.: „*Historyczna przestrzeń miejska w Kołobrzegu jako punkt wyjścia dla koncepcji powojennej odbudowy. Relacje między kreacją przestrzeni, historią i polityką*” autorstwa mgr inż. arch. Adrianny Brechelke spełnia wymogi art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce i wnoszę o jej dopuszczenie do dalszego postępowania w procedurze doktorskiej. Ponadto, zważywszy na znaczące wartości naukowe i metodologiczne pracy wnoszę o jej wyróżnienie.

